

Февруари в българския народен календар: архетипна символика и митологични следи

Михаела Виденова

Доктор по етнология – БАН,

Психотерапевт под супервизия БОАП „К. Г. Юнг“

Малък Сечко, най-краткият месец от календара, е изпълнен с ключови събития в народните представи. На границата между зимата и настъпващата пролет, той съдържа архетипни елементи и символите на нарастваща енантиодромия: от болести към плодородие, от гладен вълк към милостивата Св Богородица, от Чумата към Дионис, от смъртта към живота. Слънцето, преминало критичния момент на своята най-голяма слабост през зимния период, се е (въз)родило на Коледа и бавно наедрява, а заедно с него българинът чества и бавното тържество на живота над зимата. Февруари е месец на трансформации: досега безжизненото, сковано от зимата тяло на живота се подготвя за напоителната пролет. През февруари ритуално можем да видим един бавен процес по стоплянето и събуждането на майката-земя и нарастване на живителната сила на слънчевия диск, разтърсването им с жертвоприношения и вино (на Трифон Зарезан и Власовден) и постепенното очистване на земните недра от вилнеещи болести (на Св. Харалампий или Чуминден), през омилостивяването на Вълчата Богородица, за да се посрещне през месец март румената Баба Марта.

Архетипно мъжкото и женското през мес. февруари имат нужда от събуждане и сгряване с вакханалии (на Трифон Зарезан), от пречистване (на Сретение Господне и на Власинден) и опрощаване (Сирни заговезни), за да се подготви за бъдещото си сливане в общата плетеница на мартеницата, от която да започне новият земеделски цикъл.

*Трифонци 1–3 февруари (по нов стил 14–16
февруари): Св. Трифон, Сретение Господне,
зимен Симеоновден*

Първият ден от обредния комплекс Трифонци (Трифунци) – 1 февруари – е посветен в църковния

календар на св. Вмчк Трифон, познат в българската традиционна култура и като Трифон Зарезан, Трифон пияница, Трифко. Смята се, че историческата личност, която по-късно православните християни почитат като Св. Трифон, е роден около 225 г. във Фригия, Мала Азия. Традиционно Трифон се почита като покровител на лозари, земеделци и винари.

Зарязването на лозите е важен елемент в този празник. У нас със специален ритуал лозите се поливат в корените или се окъпва цялата лозница със „светена трифоновска вода“, отрязаните места се обливат с вино, а лозовите пръчки се потапят в бъклиците с вино и се вият на трифонски венци. Онова, което е отрязано, ритуално цели да подтикне новия живот, поникването, растежа. Отсечените лозови пръчки са първата растителност, обредно внесена в селището и дома, която се очаква магически да отбележи и увеличи прераждащата се сила на природата.

Богатата трапеза, спретната наред лозето, весело се пренася в селото в съпровод от певци и свирачи и продължава до късно вечерта. Избраният най-заможен и виден сред мъжете е провъзгласен за „цар на лозята“ и носен на рамене, окичен с корона от лозови пръчки и поливан с вино, благославя лозето.

Това буквално и ритуално опиянение на празника митологично свързва св. Трифон с анатолийско-тракийския бог на плодородието и виното Сабазий/Дионис. Наследил от него един трикстерски характер, св. Трифон се счита за пиперлив шегобиец, чиито шеги обаче понякога завършват трагично. Оттам идва и другото му име – Трифон чипия – проклет сам да отреже носа си с лозарска ножица, задето се присмял на (а според други версии – пожелал грешно) сестра си, Богородица.

Същият митологичен мотив можем да открием и при Дионис, който като властелин на „лудостта“ в отмъщението си предизвикал безумие у тракийския цар Ликург, принуждавайки го да убие сина си, мислейки си, че зарязва лоза.

Също като своя бог-покровител, виното се възприема като двояко питие: от една страна се вярва, че лозата е създадена от Господ – не от дявола, но от друга виното се нарича и „дяволска вода“, събуждаща в човека най-долните му

страсти. С виното човекът събира в себе си божественото и дяволското, святото и тъмното.

Също толкова противоречив е и образът на Богородица, която се чества на втория февруарски ден, известен още като *Сретение Господне*. Вярва се, че тогава, 40 дни след раждането на божия син, тя отишла в черква, за да ѝ бъде прочетена молитва. 40 седмици е бременността, 40 дни след раждането започва новият цикъл на жената. Божията майка трябва да бъде осветена, преведена от едно състояние в друго, за да може следващият календарен цикъл отново да „зачене“ и „роди“ света. Докато това ритуално пречистване не се случи, раждащото начало в космоса не е осигурено. Неслучайно народните вярвания именно в този ден почитат св. Богородица като „Зимна Богородица“ или „*Вълча Богородица*“ – което метафорично представя една връзка на християнската Света Майка с образа на зимата, студа, смъртта, вълка, дивото природно начало. Двете лица на *хтоничната Велика майка*.

Исторически паралели на Вълча Богородица могат да се открият още в Древен Рим, където същата дата бележи празника на *Луперкалия* (Lupercalia; лат. Luperc – вълк) – в чест на очистването и плодородието. Според Овидий празникът се провеждал в пещерата Луперкал в подножието на Палатинския хълм, в която вълчицата е кърмила митичните основатели на Рим, Ромул и Рем. Римски жреци *луперки* принасяли в жертва кози и кучета, организирали специална ритуална трапеза, а с козята кожа налагали жените из града, които доброволно поемали ударите, за да могат да забременеят и родят по-леко: мотив, който няколко дни по-късно ще видим през кукерските празници на Сирна неделя. Чак през V век римокатолическата църква ще забрани Луперкалиите, заменяйки този ден с отбелязване на Св. Валентин.

В тези култове могат да се търсят и по-древни останки от един култ към вълка в Европа. У нас на Трифонци се „бесят вълците“, а дните между 1-ви и 3-ти февруари са известни още и като *Вълчи празници* (огледално Вълчи празници се честват и през есента, в началото на зимата, в началото на коледните пости). В тези дни не се произнася името на вълка, за да не напакости.

При славяните този ден е своеобразна граница, бележеща средата на зимата или настъпването на пролетта.

Зимният Симеоновден, 3-ти февруари, продължава идеята за гранично и опасно време, свързано с множество ритуални забрани. В българския традиционен календар този ден се свързва с предпазване от вълци, мишки, зайци и къртици. Символично тези диви животни принадлежат на „отвъдното“ – свързват се с представите за мъртвите и прадедите, но и със света на дивото, неусвоеното, не-човешкото пространство. Вълкът, древно хтонично божество на гората и отвъдното, се смята за чедо на дявола и нощта. Интересно е, че действителният период, в който вълците раждат своите малки, съвпада именно с честванията на Трифонци.

Дионис, едно божество на вечното умиране и възкръсване, което присъства в честванията на Трифонци – е свързан със силите на подземния свят и циклично възраждащата се природа. Слязъл в царството на смъртта, за да изведе майка си Семела, Дионис е едно от множеството световни архетипни образи на *Зеления човек* – бога на природата, на живота и смъртта, каквито можем да открием и при Орфей, Сабазий, Залмоксис, Озирис и др.

Архетипно подземните енергии, събудени с настъпването на пролетта и маркирани от предпролетните Дионисови тържества, са нееднозначни. Тяхната позитивна оплодителна сила присъства в опияняващите вакханически честванията на Св. Трифон, но тъмната им хтонична същност също е маркирана и по време на Зимния Симеоновден, Вълча Богородица, както и на следващия празник – Чумин ден.

Св. Хараламгий (Чумин ден) – 10 февруари

Хтоничните сили, събудени с настъпването на пролетта, се възприемат в тяхната дуалност и като зли, болестотворни, опасни. Затова продължават да се омилостивяват и прогонват и през следващата февруарска седмица – посветена на Св. Харалампи (Араламбос, Хараланпей). В християнството светецът се счита за покровител срещу страшни болести и се вярва, че „държи ключа на болките“, включително и на

най-страшната сред тях – *чумата*. За да не избягата, светията я държи вързана с два синджира, бие я и я измъчва, за да не мъчи тя хората: апокрифен образ, който може да се види в църковната иконография. В народните представи чумата е с образ на стара жена, която обикаля по къщите със списък с имената на онези, чийто живот ще отнеме; има една ноздра; носи дълги черни дрехи, с дълги разрошени коси; в ръката си държи коса, с която отсича главите на болните. Вярва се, че чумата се превръща във всякакви животни: кокошка, коза, вълк, особено мечка стръвница; а в ръцете си носи малко дете, „чумниче“. Харалампий се счита и за покровител на пчеларите, затова в този ден се смята, че медът има лечебни свойства и за „да са сладки и медени болестите“ се раздават питки, намазани с мед. От една страна символично чумата и смъртта са едно от страшните лица на „Великата майка“: на смъртта, болестта, зимата. У нас на места наричат чумата ласкаво „майчица“, „светица“. Именно тъмното лице на природата-майка ритуално се трансформира в този календарен период, като бива ритуално уловена, стоплена, пречистена, нахранена, оплодена и превърната в „сладка и медена“. От друга страна чисто исторически можем вероятно да открием в образа на чумата и св. Харалампий също и реминисценции в колективната памет за реалната Черна чума, нападнала Европа в Средните векове, засегнала включително и нашите земи.

Власовден – 11 февруари

Народният календар почита нарастващата с пролетта сила на слънцето с един от най-разпространените соларни символи – бикът / волът. Власовден (Муковден) е посветен в чест на св. Василий, тачен като покровител на домашните животни, особено воловете.

В празника се отличават елементи, свързани със славянския Велес/Волос, бог на горите, стадата, лова и богатството. Териоморфен бог (бог-животно), Велес обитава най-долната част на Дървото на света (Axis mundi) и съответно притежава хтонични характеристики. В славянската митология Велес временно заграбва „богатството“ на земята – животни, хора, дори жената на главния небесен бог Перун. Затова

Перун се бори с Велес, освобождавайки от неговата власт потока на живота и възраждайки природата. Същата митологема може да се види и в някои по-късни паралели в българския фолклор: напр. борбата на св. Георги със змея или халата, Крали Марко и морската ламя, в приказния мотив за тримата братя и златната ябълка.

Култът към воловете и бика има и по-стари корени. Дионисий, античният тракийски бог на виното и плодородието, често е описван като носещ рога на бик или с лице на бик. В Рогозенското тракийско съкровище също могат да се видят изображения на бичи глави, чиито чела са украсени с огнени розетки – препратка към една *слънчева символика*. В българските митологични представи волът държи земята върху рогата си, а слънцето язди върху вол, кон или елен.

В народното честване на Власовден могат да се открият и следи от култа към Хермес. По-известен в античната митология като пратеник на боговете, водач на душите (психопомп) и покровител на богатството и търговията, Хермес има по-първичната функция на хтоничен бог на плодородието, покровител на стадата и божество-пастир. Според Херодот тракийските царе почитали Хермес, който така започва започва да бъде свързан с представата за богатство и многобройни стада (какви то вероятно е притежавала тракийската аристокрация).

Българинът се отнася с особена почит към вола като към свещено животно, затова на Власовден воловете се хранят със специални обредни хлябове, не се впрягат и се предпазват от болести.

Набиращото мощ слънце е отразено особено пищо и в следващия празник, често попадащ в пределите на февруари поради подвижната си обвързаност с Великден – Сирни заговезни.

Сирни заговезни (Сирница, Прошка, Сирни поклади). Сирна неделя и Кукерски шествия Седем седмици преди Великден със Сирница започват великденските пости. На Сирница се иска прошка – отглас от римските „очистителни“ греховете жертвоприношения през месец

февруари, предшествващи началото на новата календарна година (лат. *februum* – пречистване). Сирни заговезни откровено може да се опише като един от най-ярките *огнени празници* в българския традиционен календар.

Заговезнешкият огън пламва повсеместно, често ритуално подклаждан подчертано от млади мъже и ергени: на високи места около селищата се палят високи огънове; по-малки огънове изникват вътре в селото или по върховете на дървета (*паликош урбалка оруглица*); пръчки със запалена слама в единия си край (*оратници*) се въртят на въже в безкрайни огнени кръгове. Огнени стрели (*бутурници, чавги*) прелитат към дворовете на моми, а момчета и ергени се състезават да прескачат със смели скокове пламъците. Жарката атмосфера се подклажда от нажежени еротични наричания. Цялото село се събира в буйно скокливо хоро около огъня, подклаждащо плодородието на посевите – и на света.

Огънят се смята за символичен посредник между света на хората и отвъдното и същевременно за притежаващ най-голяма мощ за победа над болестите и за продуциране на бъдещото плодородие. Огнените кръгове, запалените стрели и буйното хоро около пламъците са образи на слънчева магия, повтаряща действията на слънцето и едновременно с това стимулираща неговата животелна мощ. Вдигането и спускането на огненото колело на Сирница е израз на *раждането на слънцето*, възприемано като търкалящо се огнено колело.

Танцът около огъня и запалените колела са образ на слънцето и символизират слънчевия кръг, оратниците – неговото движение, а стрелите – неговите лъчи. Обредът поддържа и активизира слънчевата светлина и живота като цяло.

Слънчевите лъчи – пресътворени в огнените заговешки стрели – се възприемат символично като оплодителни. Именно стрелата, обърната към небето, е един от най-архаичните космически символи на първите човешки култури.

Кръгове, свастики, розети, триквестери и ярки стрели и зигзаги, изрисувани с огън: всички те присъстват на Сирни заговезни и възвестяват тържеството на младото слънце.

През Сирната или Тодоровата неделя се честват пищните откъм символика и обредност *карнавални шествия на кукерите* (старци, бабугери, дракуси, джамалари). Свързани с древните Дионисии, на места кукерските шествия се правят на Сирница, в първата неделя на Великия пост; на други места се организират през Мръсните дни (от Коледа до Богоявление) и са част от новогодишния празничен комплекс. От 2015 г. Сурва е част от Представителната листа на ЮНЕСКО за нематериално културно наследство на човечеството.

Кукерските игри се изпълняват от млади мъже, облечени в кози или овчи кожи, със звънци на пояса. В ръката си държат подчертано фалически обредни инструменти: дървен фалос и дървени, понякога червени саби. Най-характерен обреден реквизит са маските на бик, козел и овен, понякога с птичи пера.

Разнообразни са кукерските обредни лица. Един от разпространените варианти включва „невеста“, „жених“, „баба с бебе“, цар. На други места важни персонажи са камилата и камиларят, попът, дяволът, мечката, арапинът и др.

Съществен момент в кукерските игри са разнообразни действия с оплодителна символика – фалически действия, кукерските танци, обхождане на домовете, обредно заораване и сеитба на селския площад. Чрез пантомима и танц кукерите разказват *древна митологична история за умирането и възкръсването на живота*. Един от кукерите оре, а „царят“, с корона и дълга брада, сее и благославя. В това време кукерите танцуват и високо скачат със своите маски и костюми на бик, коза, овен – колкото по-висок е техният отскок, толкова по-богата ще бъде реколтата. Накрая кукерите убиват „царя“, „бабата“ го оплакват, след което той оживява.

В други варианти „царят“ или „булката“ впрягат в рало кукера-младоженец и извършват три обиколки на хорището, като пръскат семена за сеитба. При последната обиколка кукерът-младоженец пада „мъртъв“ на земята. „Булката“ се спуска над него със силен плач и го удря, докато го съживи отново. Когато „мъртвият“ съпруг възкръсва на крака, „булката“ веднага „ражда“ – изпод полите ѝ изпада дървена кукла-бебе.

В този предпролетен карнавал се преплитат религиозно-магически ритуали и вярвания от различни епохи, които са запазили жизнеността на античната традиция, връзката с тракийския Дионис и архетипния мит за умирация и отново възкръсващ бог на вегетацията и плодородието.

Литература:

Георгиева, Албена 2017: Когато Господ ходеше по земята. 77 фолклорни легенди с тълкувания. „Изток-Запад“, София.

Георгиева, Иваницка 1993: Българска народна митология. „Наука и изкуство“, София.

Попов, Рачко 1993: Кратък празничен народен календар. Етнографски институт с музей при БАН София.

Стойнев, Анани (Съст.) 2006: Българска митология. Енциклопедичен речник. „Захарий Стоянов“, София.

Anderson, William 1990: Green Man: The Archetype of Our Oneness with the Earth. Harper, San Francisco.

Neumann, Erich 2015: The Great Mother. Princeton University Press. Princeton, New Jersey.